

УДК 294.3

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133230>

[orcid.org/0000-0001-7909-6292](http://orcid.org/0000-0001-7909-6292)

*Ангеліна Ангелова*

*АНГЕЛОВА Ангеліна Олегівна – кандидат філософських наук, докторант кафедри культурології ФФОН НПУ імені М. П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів – геронтософія, релігійна геронтологія.*

## **СТРАЖДАННЯ СТАРОСТІ ЯК СТИМУЛ ДЛЯ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ (ГЕРОНТОСОФСЬКІ АСПЕКТИ БУДДИЗМУ)**

*У статті розглядається сформований у буддизмі образ старості («джари»); проаналізовано ставлення буддистів до довголіття та життєвого досвіду літніх осіб; досліджено трансформації геронтократичних традицій та культу предків у ранньому буддизмі, а також школах чань і дзен; виявлено специфіку стосунків буддистів зі старими та старшими, особливості виконання синівського обов'язку; з'ясовано сутність осмислення старості як стимулу, що спонукає на початок релігійної практики; окреслено потенціал останнього періоду життя людини для прямування духовним шляхом буддиста.*

**Ключові слова:** *буддизм, старість, старіння, релігійна геронтологія.*

**Постановка проблеми.** Буддизм – найдавніша світова релігія, яка поширена переважно в азіатському регіоні та набуває все більшої популярності в західних країнах. Ставлення буддистів до старості та старіння входить в інтегральний світоглядний компонент, який є характерною ознакою цього значно розгалуженого віровчення. Вся буддологічна література, торкаючись геронтософської проблематики, відштовхується від канонічного тлумачення старості як одного з чинників відкриття Буддою чотирьох шляхетних істин. Спеціальні дослідження, присвячені духовним проблемам старіючих буддистів, розпочалися лише у другій половині ХХ ст. у зв'язку з поширенням буддизму в західній культурі. Зокрема, на думку Л. Річмонда, старіння для сучасних

© А. О. Ангелова, 2017

адептів буддизму постає як спеціальна духовна практика, спрямована на досягнення особливої мудрості [15, с. 75-80]. П. Ратанакул вважає, що накопичений за життя досвід сприяє поглибленому розумінню вчення Будди. На думку автора, державам, де поширений буддизм, варто краще адаптувати аспекти віровчення у соціальні програми опіки над старими, а також надалі виховувати у стосунках із літніми такі чесноти, як вдячність та шанобливість [14, с. 12-18]. Г. Шуре присвячує своє дослідження компаративному аналізу ставлення дітей до старих батьків у традиційному індійському буддизмі та школах чань і дзен [16, с. 28-35]. На жаль, бракує праць, які б відобразили буддистську модель старості як цілісне явище, в онтологічному, аксіологічному, соціальному та інших аспектах.

**Метою** даної публікації є дослідження геронтософських питань, присутніх у буддистському віровченні. Задля реалізації мети були поставлені наступні **завдання**: проаналізувати на базі канонічних буддистських текстів образ старості-смерті («джари-марани»), ставлення буддистів до довголіття та життєвого досвіду літніх осіб; дослідити трансформації геронтократичних традицій та культу предків у ранньому буддизмі; виявити специфіку стосунків буддистів зі старими та старшими, особливості виконання синівського обов'язку; окреслити потенціал останнього періоду життя людини для прямування духовним шляхом буддиста.

**Основна частина.** Для окреслення образу старості в буддизмі варто звернутися перш за все до життєпису його засновника, оскільки, за влучним зауваженням В. Лисенко, «біографія Будди важлива не лише своїм конкретно-історичним змістом, а, скоріше, є певного роду моделлю, що дозволяє продемонструвати основні принципи буддистської доктрини» [7, с. 126]. Серед численних міфологем, створених навколо реальної особистості Сіддхартхи Гаути, є декілька наскрізних, показових щодо осмислення старості та старіння в буддизмі. Будь-яка версія життєпису його засновника містить оповідь про те, що саме образ старого каліки, як уособлення потворної старості, разом із трьома іншими доленосними зустрічами за межами батьківського палацу, вражає принца Гаутаму пізнанням іпостасей неминучого зла – старості, страждання, хвороби та смерті. Після усвідомлення природи зла Будда Шак'ямуні пізнає чотири шляхетні істини, що стають основою його віровчення: **життя** є стражданням, джерелом страждання є бажання, страждання має свій кінець, є шлях, що призводить до припинення страждань.

Важливою складовою буддистської доктрини стає теза про неминучість старості та швидкоплинність утіх юності, якими не варто за-

хоплюватись. Один із канонічних текстів раннього буддизму «Сукхамала-сутра» приписує Будді такі слова: «Коли неосвічена, пересічна людина, яка підлягає старінню, бачить іншу стару людину, вона відчуває страх, презирство та відразу, забуваючи про те, що сама одряхліє... Якщо я... буду відчувати страх, презирство та відразу при погляді на стару людину, це буде негідною поведінкою» [2].

Після набуття просвітлення Будда 45 років подорожує, проповідуючи, та стає засновником релігійної общини (сангхи). Але навіть статус просвітленого не звільняє Гаутаму від страждань старості. Його біографі оповідають про те, що на схилі літ учитель переніс багато злигоднів та важко хворів, зокрема, потерпав від болю в хребті, як наслідку довготривалого сидіння у медитації. Окрім того, він зазнав й інших утисків: за вісім років до паранірвани Будди його двоюрідний брат та учень Девадатта прагнув усунути Шак'ямуні від керування сангхою, мотивуючи своє рішення літнім віком та ослабленням просвітленого. За легендою, Будда помер у віці 80 років від харчового отруєння.

Аналіз життєпису Шак'ямуні, численні оповіді про якого значно вплинули на формування буддистського світогляду, дозволяє зробити два важливих висновки. По-перше, старіння в буддизмі постає тотальним і немимучим процесом, від якого ніщо й ніхто не може врятуватися; по-друге, саме образ жахливої старості став одним із чинників, що спонукав принца Сіддхартху на пошуки шляху спасіння та початок духовної практики.

**«Джара-марана»: старість та смерть у колесі перероджень.** Старість у віровченні Будди є одним із компонентів сфери матеріального, ланкою у нескінченному ланцюгові причин та наслідків. Будь-яка жива істота (не тільки людина) потерпає від немимучої обумовленості, не розуміючи таємних причин того, що відбувається [8, с. 43]. Тому сотеріологія буддизму ставить за мету звільнення від сансари – нескінченного коловороту народжень та смерті.

Концепція пратітья самутпади (взаємозалежного виникнення), пов'язана з ученням Будди про чотири істини, пояснює природу постійного коловороту перероджень (сансари) та царства страждань. Описаний Гаутамою принцип ланцюга взаємозалежного походження сансари пояснює, як істота потрапляє у пастку перероджень, та водночас демонструє шлях вивільнення з неї. Згідно з ідеєю карми, всі етапи людського життя (нідани) причинно обумовлені, це постає такою самою споконвічною характеристикою буття, як страждання. В основі життя-страждання лежить необізнаність, а замикає 12-ланковий причинно-наслідковий ланцюг «джара-марана» (старіння та смерть, які поєднуються в одне поняття) [3, с. 407]. Спільність смислового поля

старості та смерті у буддистському світогляді доводять приклади з канонічних текстів. Зокрема «Джара-сутра» («Сутра про старіння») оповідає про те, як літній Будда, обговорюючи зі своїм учнем незворотність тілесного старіння, сказав: «Швидко минає життя... навіть ті, хто живуть до сотні років, всі одно помруть» [18].

Доктрини сансари та карми, що розглядають людське життя як непозбутне страждання, підкреслюють, що старість, як і смерть, неминуча: «Життя складне, нетривале та пов'язане зі стражданням. Для тих, хто народжується, немає способу уникнути смерті. Після старості настає смерть. Це природний хід подій для живих істот» [10]. Залежно від особистих переконань, людина сприймає це або з жахом та відразою, або зі смиренням та надією. Смерть, за вченням Будди, є не лише природною, але й бажаною подією, що розуміється як переміщення з однієї позиції буття до іншої, можливість переходу до більш високого рівня існування. Внаслідок цього старість отримує амбівалентну оцінку. З одного боку, вона є стражданням і злом, притаманним людському світу, з іншого боку, старість, як передсмертний етап, може стати стартом для виходу з сансари або спричинити реінкарнацію в більш вигідних і кращих умовах життя.

**Старість як стимул для духовної практики.** Неминучість старіння є невід'ємною ознакою світу ілюзій. У канонічних буддистських текстах старість зображена вкрай песимістично – останній період життя є потворним та непривабливим, не має жодних утіх та переваг. Наприклад, у «Дхаммападі» джара-марана описується так: «Зношене це тіло, кубло хвороб, тлінне. Смердюча плоть розкладається: життя справді кінчається смертю» [4].

Згідно з постулатами буддизму, ані тілесна, ані духовна практика не може врятувати від старіння. В цьому полягає принципова відмінність буддистської доктрини від, наприклад, ведичної або даоської практик, одним із завдань яких є подовження тілесної молодості за рахунок духовної елевачії. Святість, високий духовний рівень, аскетичний спосіб життя, на думку буддистів, не зупиняють тілесного старіння. Буддистська агіографія містить численні розповіді про старечі недуги провітлених, їх потерпання від захворювань. Наприклад, життєпис одного з найвідоміших учнів Будди, Саріпутти, містить детальну розповідь про хворобу та смерть подвижника, який помирає від дизентерії [17].

Експресивне зображення негараздів старіння в буддистських текстах має певну мету: емоційний вплив на новонавернених, мотивування їх до активної духовної практики. Старість жахлива, вона є важким тягарем, оскільки супроводжується дряхлістю, занепадом житте-

вих сил, руйнацією. Саме наприкінці життя відбувається кульмінація страждань, головним джерелом яких є людське тіло. Проте страждання старості не повинні викликати страх, вони мають стимулювати пошуки шляху спасіння та пізнання істини. Той, хто через розуміння неминучої старості пізнає тлінність тіла, відмовляється від мирського та досягає просвітлення, виходячи з кола перевтілень. Про можливість уникнути старості через вихід із сансари йдеться у «Дхаммападі»: «Зношуються пишнобарвні царські колісниці, і тіло також прямує до старості. Проте дхамма праведних не прямує до старості...» [4].

Найбільш страшна та потворна старість очікує тих, хто не накопичував чесноти в молоді та зрілі роки: «Не живши праведно, не отримавши багатства в молодості, вони розмірковують, наче старі чаплі на ставу, позбавлені риби... вони лежать, наче стріли, випущені з лука, зітхаючи за минулим» [4]. Очевидно, що через ті метафори в тексті «Дхаммапади» підкреслюється безпорадність життєвого фіналу всіх непробуджених, єдиною втіхою яких стають спогади.

Інша збірка, вірші та гімни просвітлених жінок, відома під назвою «Пісні старших черниць» («Тхерікатха»), містить розповідь буддистки Амбапалі. В минулому прославлена своєю красою куртизанка, вона оповідає про старіння свого тіла, проголошуючи ідею нестійкої природи реального та неминучості тліну. Найдосконаліша та найгарніша плоть фатально змінюється: очі втрачають яскравість, ніс коротшає, зуби жовтіють та випадають, руки стають схожими на коріння, волосся – на кору, груди – на бурдюки з водою: «Ось до чого дряхліє тіло, споруда з безлічі болів, схожа на будинок з облущеною фарбою...» [11].

Через призму неминучої старості по-іншому виглядають й інші принади молодості. Шлюб, кохання, багатство здаються швидкоплинними і непривабливими – в цьому мораль буддистської історії про юнака на ім'я Ревата. В день свого весілля він чує від родички побажання прожити 120 років – так само, як і її бабуся. Ревата йде подивитися на довгожительку та, побачивши всі ознаки дряхлості на її тілі, усвідомлює, що і він сам, і його майбутня дружина також постарішають і змарніють. Вражений фактом неминучості старіння людини, наповненості людського життя мінливістю й стражданням, він втікає з весільної церемонії та вступає до санghi, відкидаючи мирське життя [13].

Буддисти вважають, що останній період життя є особливо сприятливим для духовної практики. Насамперед, життєвий досвід може бути підґрунтям для накопичення віри (саддхи) – особливої впевненості, що спирається на внутрішнє знання людини. Позаяк кількість спокус молодих років значно зменшується, старечий вік є сприятливим для практики медитації та культивуації доброї карми [14, с. 18]. Ти-

лесні страждання, які посилюються на схилі літ, мають допомогти заспокоїти розум, прийняти закони буття. Так, «Накулапіта-Сутра» оповідає про літнього мирянина, який прийшов до учня Будди Саріпутти (568-484 до н.е.) та спитав: «Бхагаван, я – слабка стара людина... Я страждаю тілом і хворію кожної миті... Може, Бхагаван навчить мене, як бути щасливим у своєму довголітті?». Саріпутта відповів: «Добре навчений учень... розумний і дисциплінований у своїй Дхармі... його форма змінюється і змінюється, але він не впадає в смуток, плач, біль, страждання або відчай від її змін» [12].

Старість також сприятлива для духовного життя внаслідок обмеження соціальної діяльності та фізичних потреб. Про це йдеться в пісні старіючого просвітленого Міларепи (1052-1135), одного з найвідоміших учителів тибетського буддизму: «Це щаслива пісня, яку співає стара людина! Не треба займатися роботою в полі, коли немає потреби в їжі» [12]. Тому головним для літньої особи є накопичення чеснот, підготовка до майбутнього переродження, а в ідеальному випадку – до виходу з колеса сансари.

**Трансформації геронтократичних традицій у буддизмі.** В доктрині Будди видозмінюється звичний для кастового індуїстського суспільства погляд на вшанування старих. Шакьямуні не проповідує сакралізоване ставлення до старійшин, культ предків, обумовлену віком ієрархічність тощо. Ця світоглядна специфіка даного віровчення пояснюється тим, що, хоча більшість своїх понять буддизм запозичив із філософсько-релігійної спадщини індійської культури, він прагнув заперечити всі соціальні настанови брахманізму. Звідти походить відмова від традиційної концепції ієрархії молодших та старших родів, спадковості влади за правилами кровно-родинного старшинства, а також ідейна девальвація та послаблення культу предків.

Окрім того, старість у буддизмі, на противагу багатьом іншим віровченням, взагалі не асоціюється зі справжньою мудрістю (праджня), що постає обов'язковим компонентом вісімкового шляху. Показово, що одним із символів необізнаності (першого ступеня 12-ланкового колеса переродження живих істот), є сліпа стара, яка не бачить дороги та не відає, куди прямує. Таке скептичне ставлення до старечої мудрості є наслідком буддистського положення про співмірність духовного потенціалу кожного: просвітленим може стати будь-хто у будь-якому віці. Принципом духовної рівності, а також запереченням кастової системи, що була основою тогочасного індійського суспільства, обумовлена і відсутність інституту геронтократії в буддистській общині.

Соціальний досвід, набутий у процесі життя окремого індивіда, – ніщо порівняно з тим доробком, який людина отримує в якості карміч-

ного спадку. Згідно з теорією перевтілення, після смерті особистість розпадається на складові елементи (сканди). У процесі наступного втілення сканди знов збираються певним чином, зберігаючи набутки попередніх життів. Буддисти не заперечують мудрість як таку. Навпаки, накопичення знань у процесі життя цінується, – адже лише людина, на відміну від інших (зокрема тваринних) реінкарнацій, під час перебування у людській подобі може змінити свою карму: «Недоумкуватий цей муж старіє, як віл: його м'язи ростуть, а мудрість не збільшується» [4]. Проте цінним у старості є не накопичення соціального досвіду, а інтенція до пізнання природи суцього, яка має бути гаслом існування у будь-якому віці.

Така позиція, що абсолютизує привабливість духовного звільнення як повного припинення участі в циклі «народження – смерть – нове народження», обумовлює відсутність у буддистській концепції поваги до довголіття. Подовження тривалості життя призводить до збільшення страждань – таке положення заперечує цінність довготривалої старості, хоча вона є достатньо поширеною крос-культурною міфологемою. Наприклад, у даосизмі досягнення довголіття, поруч із набуттям безсмертя, постає одним із домінуючих прагнень і практикуючої, і пересічної людини. На характерне для буддизму заперечення ідеї довголіття вказував й відомий буддолог Є. Торчинов: «У культурах, орієнтованих на набуття певної трансцендентної та надмирської досконалості (наприклад, християнська культура європейського середньовіччя або індо-буддійська культурна традиція) довголіття не є цінністю...» [9].

Водночас важливим завданням для кожного буддиста є сповна прожити інкарнація, від народження до старості. Будь-які спроби вкоротити собі віку не схвалюються. У цьому контексті в буддизмі говорять про два види смерті: природну та передчасну. Природна смерть завершує нормальний життєвий цикл, а передчасна настає внаслідок розтрати благих заслуг, накопичених у минулих інкарнаціях. У першому випадку людина помирає від повного вичерпання потенціалу, закладеного в минулих перевтіленнях, натомість у другому випадку потенціал залишається невичерпаним внаслідок нестачі факторів підтримки життя (погані умови, що псують здоров'я, відсутність їжі, ліків тощо) [6, с. 15].

Хоча абсолютний авторитет старості заперечується, буддистське поняття дхарма, яке включає ряд правил праведної поведінки, передбачає поважливе ставлення до батьків, шанування вчителів та старших. У часи виникнення та розповсюдження буддизму більш обговорюваними були не світоглядні питання, а поведінкові норми адептів, які частково ґрунтувалися на попередніх правилах обцинного буття.

Зокрема едикти царя Ашоки, які законодавчо ствердили буддистські настанови для всіх жителів імперії, незалежно від кастової стану та етнічної приналежності, також закріпили обов'язки молодшого покоління стосовно літніх батьків [3, с. 280-282]. Таким чином, заперечення цінності старості як віку влади та мудрості співіснує з традиціями шанування літніх людей, догляду та піклування про літніх членів буддистської общини.

У різних напрямках буддизму немає єдиного погляду на те, яким має бути синівський обов'язок стосовно літніх батьків. Наприклад, у ранніх буддистських текстах, нерідко синівська вдячність виражається через відмову від мирських спокус, у тому числі від шлюбу, через пізнання духовного шляху, який звільнює з сансари. Натомість представники чань та дзен-буддизму, під очевидним впливом конфуціанських настанов, вірили, що кожен адепт перед вступом до релігійної общини повинен одружитися з метою зачати спадкоємців чоловічої статі, які продовжать сімейний родовід та будуть шанувати предків [16, с. 28-34].

Водночас деякі чань-буддистські школи свідомо нехтували конфуціанським правилом «лі», яке проповідує чітку соціальну ієрархію та субординацію між «старшим» та «молодшим», «учителем» та «учнем» (адже кожна особа має знати своє місце, не претендуючи на чуже: між усіма людьми, навіть рівними, залишається певна дистанція). Якщо конфуціанський кодекс поведінки базувався на раціональності, стриманості, то чань-буддисти, навпаки, культивували спонтанність, емоційність, імпульсивність – адже це, на їхню думку, мало призвести до просвітлення. Саме тому тексти китайських буддистів наводять приклади заперечення великими вчителями правил поважливого ставлення до старих та старших. Легенда оповідає про те, як засновник однієї з чанських шкіл Лінь-цзи (810-866) в залі для медитацій порушує традицію ієрархічного розташування, займаючи чільне місце ченця-патріарха та ображаючи наставника. В цьому чань-буддисти вбачали практичну реалізацію принципу відсутності ієрархії та опозиції «са-кральне – профанне» [1, с. 63-64].

Проте заперечення дистанції між молодшим та старшим, молодим та старим нерідко носило в чань та дзен-буддизмі декларативний характер. У реальному житті та монастирському побуті учні чанських і дзенських шкіл були суворо обмежені у своїй поведінці канонами та правилами, вони ставилися до своїх наставників із глибокою повагою та терпіли від мудрих старців знування й побиття, які б мали призвести до раптового просвітлення [5, с. 136-137].

Окрім того, не всі вчителі чань та дзен далеко відходили від конфуціанських норм. Наприклад, відомий дзен-буддист Доген (1200-1253)



у своїх проповідях підкреслював, що стати Буддою можна, виховуючи в собі декілька простих чеснот, у тому числі шанобливість до старших [5, с. 177]. Хакуїн (1686-1769) також трактував буддистську мораль відповідно до норм повсякденної поведінки, нагадуючи кожному учневі про його обов'язок перед родиною та державою. У «Пісні про синівське шанування» він майже дослівно повторює популярні конфуціанські настанови: «Будьте вдячними своїм батькам; пам'ятайте про те, що дитина отримує своє тіло від батьків» [5, с. 263]. Сам Хакуїн у процесі власного учнівства тривалий період доглядав за німечним літнім наставником Сокудо [5, с. 193-194].

**Висновки.** Старість постає одним із провідних образів буддистського віровчення, яскравим символом ілюзорності та скороминущості людського світу. Найдавніші буддистські тексти містять багато сюжетів, у яких саме неприйняття страждань старості спонукає адептів встати на шляхетну путь самовдосконалення. Усвідомлення цього дозволяє відкинути прив'язку до молодості, здоров'я та мирського життя, смиренно прийняти перспективу власної старості. Повна відмова від матеріальних ілюзій робить старість, хвороби та смерть незначущими.

Хоча старість є вкрай непривабливим фізичним станом, її осмислення в буддистському світогляді позбавлене геронтофобії. Старіння є квінтесенцією тілесних мук, проте молодість, яка асоціюється зі здоров'ям та красою, не є антиподом старості – тлінне тіло в будь-якому віці приносить страждання. Таким чином, на противагу поширеній крос-культурній міфологемі, яка протиставляє молодість старості як час розквіту та період занепаду, буддизм урівнює ці вікові етапи: у будь-якому віці людину очікують розчарування і страждання. В той час, як молодий вік несе різноманітні спокуси, що ускладнюють духовне пробудження і досягнення вищих цінностей образ жажливої старості спонукає адептів буддизму не гаяти час та зусилля на пошуки радощів тілесного буття, а розпочинати духовну практику. Тому буддисти вважають, що останній період життя є особливо сприятливим для самовдосконалення: накопичений життєвий досвід може бути добрим підґрунтям для зміцнення віри (саддхи); внаслідок обмеження соціальної діяльності та фізичних потреб, старечий вік є сприятливим для духовного життя; тілесні страждання, які посилюються на схилі літ, спонукають до смиренного прийняття законів буття. Отже, головним для літньої особи є накопичення чеснот, підготовка до майбутнього переродження, а в ідеальному випадку – до виходу з колеса сансари.

Більш варіативним компонентом буддистського світогляду є питання ставлення адепта до свого синівського обов'язку та поведінкові норми стосовно батьків, старих та старших. Зокрема, ранні буддист-

ські тексти індійського походження трактували синівську вдячність як відмову від мирських спокус (у тому числі від шлюбу). Натомість представники чань та дзен-буддизму під впливом конфуціанства нерідко вважали, що буддист повинен залишити спадкоємців, котрі продовжать родовід та будуть виконувати всі необхідні ритуали, передбачені культом предків. Водночас деякі школи чань та дзен заперечували притаманну тогочасному ієрархічному суспільству надмірну повагу до представників старшого покоління. В цілому ж буддистській моралі властиве шанобливе ставлення до батьків, старих та старших, що пов'язане із вихованням чесноти вдячності.

Великий духовний потенціал буддизму, який здатен значно впливати на взаємодію культур Сходу та Заходу, може стати важливим чинником розв'язання актуальної геронтологічної проблематики, зокрема, сприяти зниженню геронтофобської напруги, що невротизує західне суспільство. Тому дослідження та використання досвіду буддизму в осмисленні старості є перспективним для подолання негативних наслідків старіння західного суспільства.

#### Література

1. *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культура психической деятельности в средневековом Китае / Н. В. Абаев. – Новосибирск: Наука, 1983. – 129 с.
2. *Ангуттара Никая* III.39 Сукхамала сутта Роскошь (Пер. с англ. Д. Ивахненко по пер. Тханиссаро Бхикху) – режим доступу: <https://www.oum.ru/literature/buddizm/sukhamala-sutta-roskosh/>
3. *Бонгард-Левин Г. М.* Индия в древности / Г. М. Бонгард-Левин, Г. Ф. Ильин. – М., ГРВЛ «Наука», 1985. – 758 с.
4. *Дхаммапада*. Розділ про старість. Сутри 146-156. Пер. М. Копаниці [Електронний ресурс] – режим доступу: [www.dhammadownload.com/ukr/11.htm](http://www.dhammadownload.com/ukr/11.htm) – Дата останнього доступу: 30.08.2017.
5. *Дюмулен Г.* История дзэн-буддизма / Генрих Дюмулен: [пер. с англ. Ю.В. Бондарева]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 317 с.
6. *Жабон Ю.* Концепция жизни и смерти в буддизме / Ю. Ж. Жабон // Вестник Бурятского государственного университета 2009. – №6. – С. 13-16.
7. *Лысенко В. Г.* Опыт введения в буддизм: Ранняя буддийская философия / Лысенко В. Г. – М.: Наука, 1994. – 159 с.
8. *Торчинов Е. А.* Философия буддизма Махаяны / Е. А. Торчинов. – СПб. «Петербургское Востоковедение», 2002. – 320 с.
9. *Торчинов Е. А.* Жизнь, смерть, бессмертие в универсуме китайской культуры / Е. А. Торчинов. Интернет-публикация философского факультета СПбГУ – режим доступу: [http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/life\\_1.html](http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/life_1.html)
10. Сутта «Стрела» (Сутта Ніпата III.8) Пер. с англ. Д. Ивахненко. [електрон. ресурс]. – режим доступу: <https://dhamma.ru/canon/kn/snp/snp3-8.htm>
11. Ambapali (Therigatha, 252-270); transl. by T. Bhikkhu. [electronic

resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/thig/thig.13.01.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English)

12. Buddha and Milarepa on Old Age [electronic resource]. Access: <http://oaks.nvg.org/old-gold.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

13. Dhammapada Stories. Verse 98. The Story of Thera Revata. [electronic resource]. Access: <http://www.budsas.org/ebud/dhp/e.htm>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

14. Ratanakul P. Reflections on Aging in Buddhist Thailand / P. Ratanakul // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 12-19.

15. Richmond L. Aging as a Spiritual Practice: A Contemplative Guide to Growing Older and Wiser / Lewis Richmond. – London: Penguin, 2012. – 256 p.

16. Sure H. An Education in Buddhist Filiality for Both Mother and Son / H. Sure // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 28-35.

17. The Life of Sariputta: transl. by N. Thera [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/lib/authors/nyanaponika/wheel090.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

18. Jara Sutta. Samyutta Nikaya 48.41 [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/sn/sn48/sn48.041.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

1. *Abaev N. V.* Čan'-buddizm i kul'tura psihičeskoj deatel'nosti v srednevekovom Kitae / N. V. Abaev. – Novosibirsk: Nauka, 1983. – 129 s.

2. *Anguttara Nikaâ* III.39 Sukhamala sutta Roskoš' (Per. s angl. D. Ivahnenko po per. Thanissaro Bhikhu) – režim dostupu: <https://www.oum.ru/literature/buddizm/sukhamala-sutta-roskosh/>

3. *Bongard-Levin G. M.* Indiâ v drevnosti / G. M. Bongard-Levin, G. F. Il'in. – M., GRVL «Nauka», 1985. – 758 s.

4. *Dhammapada*. Rozdil pro starist'. Sutri 146-156. Per. M. Kopanici [Elektronnij resurs] – režim dostupu: [www.dhammapada.kiev.ua/11.htm](http://www.dhammapada.kiev.ua/11.htm) – Data ostann'ogo dostupu: 30.08.2017.

5. *Dûmulen G.* Istorîâ dzèn-buddizma / Genrih Dûmulen: [per. s angl. Ū.V. Bondareva]. – M.: ZAO Centrpoligraf, 2003. – 317 s.

6. *Žabon Ū.* Koncepciâ žizni i smerti v buddizme / Ū. Ž. Žabon // Vestnik Burâtskogo gosudarstvennogo universiteta 2009. – #6. – S. 13-16.

7. *Lysenko V. G.* Opyt vvedeniâ v buddizm: Rannââ buddijskaâ filosofîâ / Lysenko V. G. – M.: Nauka, 1994. – 159 s.

8. *Torčinov E. A.* Filosofîâ buddizma Mahaâny / E. A. Torčinov. – SPb. «Peterburgskoe Vostokovedenie», 2002. – 320 s.

9. *Torčinov E. A.* Žizn', smert', bessmertie v universume kitajskoj kul'tury / E. A. Torčinov. Internet-publikaciâ filosofskogo fakul'teta SPbGU – režim dostupu: [http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/life\\_1.html](http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/life_1.html)

10. Sutta «Strela» (Sutta Nipata III.8) Per. s angl. D. Ivahnenko. [elektron. resurs]. – režim dostupu: <https://dhamma.ru/canon/kn/snp/snp3-8.htm>

11. Ambapali (Therigatha, 252-270); transl. by T. Bhikkhu. [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/thig/thig.13.01.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English)
12. Buddha and Milarepa on Old Age [electronic resource]. Access: <http://oaks.nvg.org/old-gold.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).
13. Dhammapada Stories. Verse 98. The Story of Thera Revata. [electronic resource]. Access: <http://www.budsas.org/ebud/dhp/e.htm>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).
14. *Ratanakul P.* Reflections on Aging in Buddhist Thailand / P. Ratanakul // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 12-19.
15. *Richmond L.* Aging as a Spiritual Practice: A Contemplative Guide to Growing Older and Wiser / Lewis Richmond. – London: Penguin, 2012. – 256 r.
16. *Sure H.* An Education in Buddhist Filiality for Both Mother and Son / H. Sure // Journal of Religion, Spirituality & Aging. – Vol. 25. – Dec. 2012. – pp. 28-35.
17. The Life of Sariputta; transl. by N. Thera [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/lib/authors/nyanaponika/wheel090.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).
18. *Jara Sutta.* Samyutta Nikaya 48.41 [electronic resource]. Access: <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/sn/sn48/sn48.041.than.html>. Last accessed: 28.08.2017. (In English).

*Anhelova A.O.*

### SUFFERINGS OF OLD AGE AS A STIMULUS FOR SELF-PERFECTION (GERONTOSOPHICAL ASPECTS OF BUDDHISM)

*Introduction.* Europe is fast becoming an aging society with problems of ageism and gerontophobia. The spiritual heritage of Buddhism may be useful in improving relationships between generations. Buddhist depictions of aging are meant to be antidotes to the admiration of youth and act as stimulus to spiritual growth. *The subject* of the publication is the image of old age in Buddhism. *Methods.* Research methodology is based on using a phenomenological approach, comparative historical and structural methods. *The purpose* of this publication is the study of gerontosophical problems present in Buddhist doctrine. *Originality.* This scientific research is the first attempt at a holistic understanding of images of the old age in Buddhism.

*Results.* The author analyzes the images of old age and death («jara-marana») in canonical Buddhist texts, the attitude of Buddhists to the longevity and life experience of the elderly; investigates the transformation of gerontocratic traditions and cult of ancestors in early Buddhism; reveals the specifics of Buddhist relations with the elders, especially the performance of the son's duty; outlines the potential of the last period of human life for the spiritual way of a Buddhist. This publication explores a historical concept of old age formed in an early Buddhism, identifies the features of his conceptual descriptions, exposes the essence of comprehension of old age as an evil and suffering, which is a stimulus for the beginning of spiritual practice. In different directions of Buddhism there is no single view of what should

be the son's duty towards elderly parents. For example, in early Buddhist texts, often only gratitude is expressed through the abandonment of worldly temptations, including from marriage, through the knowledge of the spiritual path that liberates samsara. Instead, representatives of the Chan and Zen Buddhism, under the influence of the Confucian teachings, primary filiality responsibility is to marry before leaving for the monastery and to sire male heirs who will carry on the family lineage and who will honor their ancestors.

*Conclusion.* The great spiritual potential of Buddhism, which can significantly influence the interaction of the cultures of the East and the West, can become an important factor in solving the actual gerontological issues, in particular, contribute to the reduction of Gerontophobic strain that is obscured by Western society. It is Buddhist spiritual values that help people resolve contradictions in real life, reaching a harmonious aging. Therefore, the use of the experience of Buddhism in the conception of old age is promising to overcome the negative effects of the aging of Western society.

**Key words:** *Buddhism, old age, aging, religious gerontology.*

Надійшла до редакції 23.05.2017 р.